

קשר תפילין וצורתו

א. מצוות קשירה בשל יד ובשל ראש

שני קשרי תפילין הם: של יד ושל ראש, כדכתיב "וקשרתם לאות על ירך, והיו לטטפת בין עיניך" (דב' ו ח). נאמרה קשירה בשל יד, ולא נאמרה קשירה בשל ראש. ברם איתא "קשר של תפילין הלכה למשה מסיני" (עירובין צו ע"א; מנחות לה ע"ב). לכאורה הכוונה דגם של ראש מצוותן בקשירה, וכן הוא מבואר ב'מעדני יו"ט' (הלכות תפילין, סימן יג, אות פ; סימן טו, אות א; חולין, סימן יב, אות ק) דאין אנו צריכים הלכה למשה מסיני בשל יד להא דמצוותו בקשירה, דבהדיא כתיב ביה וקשרתם, אלא לצורת הקשר, אבל בשל ראש אין "וקשרתם", דקאי רק על של יד. וכן משמע ב'יפה עינים' למסכת שבת (דף סב ע"א).

בשו"ת מהר"יט (חלק ב, סי' ז) מובאת שאלה, למה אנו מברכין להניח תפילין, ואין אנו מברכין לקשור תפילין או על קשירת תפילין, כלישנא דקרא "וקשרתם אותם לאות על ידכם". המהר"יט השיב דקשירה האמורה בתורה, על קשר של תפילין הוא וכו', וממה שאין אנו קושרים קשר של תפילין בכל יום משמע שאין מצוות "וקשרתם" אלא בתחילה בשעת עשייה. לכן אנו מברכים "להניח" לאפוקי שאין מצוותה לקשור עכשיו, אלא מברכים על הנחה שהיא עיקר המצווה. וכתב עוד שם שאף ש"וקשרתם" דקרא אקשירה קמייתא קאי, מכל מקום למדנו שצריך להדק יפה בכריכה חזקה שיהיו מהודקים באותה כריכה לבדה, ולא על ידי הכריכות שעושין על הזרוע וכו'. לפיכך נהג המהר"יט לכרוך סביב התפילה של יד כעין עניבה דהוויא כעין קשירה שלא תמוט, ובין כך ובין כך קשירה דקרא אקשר של תפילין קאי.

מיהו ביווי העמודים על היראים (סי' טז, אות לט) הביא מחלוקת ר"א ור"ת אם צריך לקשור תפילין בכל יום. ר"א הביא ראיה מהא דדרשין "וקשרתם" "וכתבתם"; מה כתיבה בימין אף קשירה בימין. וכיוון דקשירה בימין הנחה בשמאל. ואם היה קושר תחילה, אם כן היכא דייק מינה דהנחה בשמאל. ועל כן רצה רבינו שמשון להכריע דבתפילין של יד צריך לקשור בכל יום, דכתיב ביה "וקשרתם לאות על ירך", משמע דבכל שעה שמניח צריך לקשירה, אבל בתפילין של ראש אין צריך לקשור בכל יום דלא ציוותה התורה לקשור בכל שעה, וקשר שלה הלכה למשה מסיני, והכי גמירי דליהו קשורין תמיד. אחר-כך חזר והסכים לדעת ר"ת (עיין תוס' מנחות דף לה ע"ב, ד"ה משעת הנחה). הוא כתב שנראה שרבנו שמשון סבירא ליה דפירוש "וקשרתם" היינו קשר ממש כפירוש ר"א, ואחר כך חזר רבנו שמשון והסכים לדעת ר"ת, שגם בתפילין של יד אין צריך קשירה בכל יום, ופירוש "וקשרתם" דקרא הוא הידוק. וכיוון דקשירה, שהיא ההידוק בשעת הנחה, היא בימין, שמע מינה דהנחה בשמאל, והכי משמע "וקשרתם" בימין, "על ירך" שמאל. ולדידה לא ידענא קשר של תפילין מן התורה, דהרי "וקשרתם" קאי על ההידוק, והלכה היא למשה מסיני דצריך גם קשר. ועוד יש להעיר, קשר תפילין של יד הרי אינו מקשר את התפילין במישרין אל היד, ועל כורחך "וקשרתם" קאי על ההידוק.

ב'מחצית השקלי' (סי' כז, ס"ק טו) נכתב שצריך להיזהר שתהיה הרצועה המקפת את הראש מצומצמת ומהודקת סביב ראשו, ולא יהיה היקף הרצועה גדול מהיקף הראש, כי

צריכים הידוק ממש, "יוקשרתם" וכו', וההידוק הוא הקשירה. גם מיניה משמע לכאורה ש"יוקשרתם" אינו מתייחס אל הקשר, אולם יש לדחות קצת דאפשר דסבירא ליה דזרתני אית ביה, וכפי שכתב מהרי"ט, ד"יוקשרתם" קאי על ההידוק וגם על הקשר.

ומה שהביא 'מחצית השקל' מ"יוקשרתם" לתפילין של ראש, צריך עיון ד"יוקשרתם" בתפילין של יד כתיבא, ואם יש לנו היקש מתפילין של יד לתפילין של ראש, אם כן למה לנו הלכה למשה מסיני על קשר תפילין אם "יוקשרתם" קאי גם על הקשר.

המהרי"ל (דבריו מובאים בטי"ז, שם, ס"ק ט) כתב דיש שנהגו לכרוך הרצועות על היתורא כדי לחזקן על היד, לקיים בזה "יוקשרתם". ולא נראה, כי כבר נתקיים ברצועה שעל ידי המעברתא, אלא יהיו תלויים כמו בשל ראש. בשיירי כנסת הגדולה, בהגהות בית יוסף, אות ד, נכתב כך: "ולא נהירא, דבתפילין של ראש כתיב ויהיו לטוטפות בין עיניך, ובשל יד כתיב יוקשרתם, ואף על פי שהמהרי"ל כתב ד"יוקשרתם" יתקיים במה שקושרים הרצועה תוך המעברתא, זאת אינה קשירה אלא תלויה, דומיא דתפילין של ראש, הילכך לית דחש להא דמהרי"ל".

בעל עטרת זקנים, שם, כתב לחזק את דברי מהרי"ל, דתפילין של יד ותפילין של ראש דין אחד להם. הטעם שהביא הוא משום שדרשו חז"ל "והיו לטוטפות בין עיניך" שהיא הווייה אחת לשתייהן, לענין קשירת חוזק ההידוק בבשרו של אדם. לדבריו, במה שנוגע למצוות קשירה, הוקשו תפילין של יד לתפילין של ראש, וזה בניגוד לדעת התוס' במנחות שהובאה לעיל (בדברי יו"י העמודים). גם לא מצאנו בדברי חז"ל דרשה זו, להקיש תפילין של יד לתפילין של ראש. אך הרז"ה, בשלהי מסכת ראש השנה, בענין סח בין תפילין של יד לתפילין של ראש, כתב, שאף על פי ששתי מצוות הן, כיוון דכתיב בהו בתפילין של יד ושל ראש ויהיו לאות על ירך ולזכרון בין עיניך, צריך זכירה שתהא תפילה של ראש תוכפת לתפילה של יד, כדי שתהא הווייה אחת לשתייהן.

אמנם גם מדברי הגמרא במנחות (לה ע"ב), שלומדים מ"יוקשרתם" שתהא קשירה תמה, ומדברי רש"י שם, שאם יש קשר אחר ברצועה לבד מקשר שקושרין בראש, תו לא הוויא קשירה תמה, משמע ש"יוקשרתם" קאי גם על תפילין של ראש. וכן נראה להדיא מדברי הרא"ש שם (הלכות תפילין, סימן יא) שכתב, שרצועות התלויות למטה לא שייך בהו קשירה, שנאמר "יוקשרתם לאות על ירך והיו לטוטפות בין עיניך", דווקא על היד ועל הראש הוא דכתיב בהו קשירה, למעוטי קשירה שאינה תמה.

ג. צורת דל"ת ויו"ד בקשרי תפילין

נפסק בשו"ע (או"ח, סי' לב, סעיף נב) דיש לעשות בשל ראש קשר כמין דל"ת, ובשל יד כמין יו"ד, כדי להשלים אותיות שד"י עם השי"ן שבשל ראש. הלכה זו שנויה במחלוקת: יש הסוברים שדל"ת ויו"ד בקשרי תפילין הן הלכה למשה מסיני, ויש הסוברים שאינן אלא מנהג בעלמא, ויש הסוברים שאין צורת דל"ת ויו"ד בקשרי תפילין.

ראשוני החולקים בזה הם רש"י ותוס'. דעת רש"י נלמדת מדבריו על הגמ' במסכת שבת (סב ע"א): "אמר אביי: ד' של תפילין הלכה למשה מסיני; ואמר אביי: יו"ד של תפילין הלכה למשה מסיני". ורש"י פירש שם: "הדל"ת והיו"ד עשוין בקשר שקושר הרצועה אחת לצפון ואחת למזרח (עיין רש"י שמגיה "אחת לצפון ואחת לדרום") כמין ד' ורצועה קטנה מאד תלויה בה (בשל יד - רש"י מנחות לה ע"ב), ואין בה אלא כפיפה כמין יו"ד, וכופאה

בעוד העור לח, והיא כפופה לעולם". התוס' שם, ד"ה שיין של תפילין, כתבו: "ולא גרסינן דלית ויו"ד של תפילין, כדמוכח בפי' במה מדליקין (כח ע"ב) גבי הא דתני רב יוסף, לא הוכשרו למלאכת שמים, ומוקי לה לרצועותיהן, ולא פריך דלית של תפילין הלכה למשה מסיני כדפריך גבי שיין".

גם רבינו חננאל, הרי"ף והרא"ש לא הביאו מאמר זה, ותוספות הרא"ש שם כתבו לתדיא כדברי התוס', וכן הוא ברא"ש, הלכות תפילין, סימן יב [אולם ברמזים שם פסק כרשי"ן].

אולם בחידושי הרמב"ן (שם, כח ע"ב) נראה דגרס ליה, ויישב קושיית התוס', דאפשר לומר שיין דהוא כתיבה קיימת הווי כתורת ה', ד' ויו"ד, דקשרים הן, לא. וכן כתב בחידושי הריטב"א (שם ובדף סב ע"א), שאין צריך למחוק הנוסחאות דלית ויו"ד, כיוון שאין בכתיבה ממש אלא בקשר לאו תורת ה' מקרי.

ורשי"י נוקט שיטה זו כמה מקומות בשי"ס, וכן מפרש כמה סוגיות שהכוונה בהן על דלית ויו"ד שבקשרי תפילין שהן הלכה למשה מסיני. למשל, במסכת עירובין (צו ע"א; ובמנחות לב ע"ב) איתא: "אמר רב יהודה בריה דרב שמואל בר שילת משמיה דרב: קשר של תפילין הלכה למשה מסיני הוא". ופירש רשי"י: "הלכה למשה מסיני היאך הוא עשוי שדומה לדלית", ורצועה קטנה קבועה בהן וראשה כפופה ודומה ליו"ד". והתוס' פליגי גם התם.

מה הביא את רשי"י לפרש שקשר של תפילין קאי על צורת הקשר, דהיינו "היאך יהא עשוי", ולא פירש כפשוטו דהא גופא דצריך לקשור התפילין על ראשו, ולא די בשימה בלבד? נראה שדעתו נובעת מהא דאיתא התם "עניב להו, והאמר רב יהודה וכו' קשר של תפילין הלכה למשה מסיני! דעניב להו כעין קשירה דידהו". ואם ההלכה היא שצריך לקשור, אם כן מדוע משיבה הגמ' דעניב לה כעין קשר דידהו, מה לן בזה דהוא כעין קשירה, סוף סוף עניבה הוא דהווי, אלא ודאי דעיקר הפירכה היא משום הצורה, שסלקא דעתך דאי אפשר בעניבה, ומשני דגם בעניבה עושה הקשר באופן שלא ישתנה מצורתו.

דעת רשי"י צריכה עיון, דאם כוונת רב, דאמר קשר של תפילין הלכה למשה מסיני, היא על דלית ויו"ד שבקשר, אם כן מה הוסיף אב"י באמרו דלית ויו"ד הלכה למשה מסיני. וצריך לומר שאתי לפרש דברי רב. ועוד קשה: אמאי מקשה בעירובין לאב"י מדברי רב, שאמר קשר של תפילין הלכה למשה מסיני, ולא מקשה מדידה אדידה, שאמר אב"י להדיא כי דלית ויו"ד הלכה למשה מסיני.

מחלוקת זו בין רשי"י לתוס' נמצאת גם בברכות ו ע"א; שבת כח ע"ב; מגילה כו ע"ב. מחלוקת זו קיימת גם בין יתר הראשונים. להלן נביא מדברי הראשונים שביארו מחלוקת זו וכן דברים הנוטים קצת מדעות רשי"י ותוס'.

בעל יפה עינים' למסכת שבת (סב ע"א) כתב, דמהירושלמי (מגילה פרק א, הלכה ט) מוכח כדעת רשי"י, דאיתא קשרי תפילין הלכה למשה מסיני. וכוונתו מדכתיב בירושלמי "קשרי" בלשון רבים, מוכח דקאי גם על של יד, ולשיטת התוס' אין שום הלכה בקשר של יד, דהא דצריך לעשות קשר נכתב כבר בתורה, "וקשרתם לאות על ידך", אלא על כורחך דההלכה בקשר של יד היא שצריך לעשות בו צורת יו"ד. אולם אין ראיתו מדברי הירושלמי מוכרחת, דמבואר לעיל (אות א), דאיכא דסבירא להו ד"וקשרתם" קאי על ההידוק, ואנו צריכים להלכה למשה מסיני דמצוותו בקשירה. ועוד יש לומר ד"קשרי" בלשון רבים קאי על קשרים דעלמא. וגם אין לדייק כל כך, שהרי אם נדייק מהבבלי דאיתא קשר בלשון יחיד, ונימא דקאי רק על של ראש.

מהדברים הנ"ל של תוסי' עולה שדל"ת ויו"ד אינם הלכה למשה מסיני, אבל עדיין יש להסתפק אם התוסי' חלוקים עם רש"י בצורת הקשר להלכה למעשה. אפשר שהתוסי' מודים לרש"י שבקשרי התפילין יש לעשות דל"ת ויו"ד, אלא שדעתם היא שאין זה הלכה למשה מסיני. וכן משמע קצת מדברי התוסי' במסכת מגילה (כו ע"ב, ד"ה תשמישי קדושה). שם כתבו התוסי' שהדל"ת והיו"ד שבקשר הרצועה אינן אותיות גמורות, ולא הווי הלכה למשה מסיני. כלשון הזאת כתבו גם במנחות (לה ע"ב, ד"ה אלו תפילין). מכאן שגם אליבא דהתוסי' יש לעשות דל"ת ויו"ד בקשרי תפילין, אלא שאין עליהן דין אותיות גמורות.

בתוסי' עירובין צ"ע ע"א ד"ה ונוייהן לבר, הובא שר"י פירש דאקשר קאי, כמו שפירש בערוך, נוי הקשר יפנה לצד חוץ אותו צד שנראה כעין ד'. בספר 'לשון הזהב' נכתב שב"כעין ד" שכתבו התוסי', התכוונו שנהגו כן או שחכמים תיקנו כן משום שד"י, דאינו הלכה למשה מסיני, כמו שכתב הר"י בעצמו לעיל.

אף כי דבריו נכונים בדעת התוסי' במגילה ובמנחות שם, שכתבו דהדל"ת והיו"ד אינן אותיות גמורות, הרי שגם אליבא דהתוסי' יש בקשר דל"ת ויו"ד. מכל מקום, מדברי התוסי' בעירובין שם אין להוכיח כן בדעת הר"י, שלא הביא את דברי הערוך, אלא להוכיח דנוייהן קאי על הקשר ולא על הרצועות, וכל יתר הדברים הן לשון הערוך בערך ניות.

הספק שעולה מתוך דברי בעל 'לשון הזהב', דאולי הווי מנהגא, נמצא במפורש ב'בעל העיטורי' (חלק שני, ג' שערים, דף כד, טור א) שכתב: "איכא נוסחאי דכתוב דל"ת של תפילין הלכה למשה מסיני, ואיכא נוסחאי דלא כתוב בהו דל"ת ויו"ד אלא שייך ותו לא ובמנחות נמי לא אשכחן, ובשימושא רבה כתב דקטור להו לרצועה דרישא קטירא כעין דל"ת ובדרעה כעין יו"ד, שמע מינה [מדלא הביא הך מימרא דהווי הלי"מ (שער חדש)] דליתא בנוסחאי, והכי מסתברא דקשר של תפילין במנהגא תליא מילתא".

מדבריו נלמד על כוונת שאר הראשונים שכתבו לעשות בקשרים צורת דל"ת ויו"ד ולא הזכירו שזה הלכה למשה מסיני, דסבירא להו דצורות אלו מנהגא הן. ובימעדני יו"ט, הלכות תפילין (סימן יב, אות מ-ו) כתב בדעת הרא"ש, דאף על גב דלאו אותיות השם הן, מכל מקום אין ספק שיש בהן רמזים וטעמים של קדושה.

אולם מדברי כמה ראשונים נראה שאין צריך לעשות בקשרים דל"ת ויו"ד, ואפילו מנהג אין בזה. בימרדכי, הלכות תפילין, הובא בשם הר"י שדחה פירוש רש"י וכתב דהם קשורים בעלמא, והרצועות נתלן כדרך. אח"כ הביא את דברי ה"ר אלחנן המיישבים את דעת רש"י והקובעים דהמחמיר תבוא עליו ברכה. משמע דאליבא הר"י אין צריך להחמיר ולעשות בקשרי תפילין צורת דל"ת ויו"ד. וגם ביאור זרועי (הלכות תפילין, סי' תקסו) כתב בשם מורי הרב רבנו שמחה: "בשום ספר לא תמצא דל"ת, אלא אין לו תבנית דל"ת". וראה להלן ביאור מפורט של דעתו. וכן כתב 'בית דודי' (או"ח, סי' יד) שאין צריך לעשות צורת דל"ת כלל, אליבא דהחולקים על רש"י, ודבריו מובאים להלן.

הטור (או"ח, סוף סי' לב) כתב: "ויעשה הקשר של תפילין שימדוד הרצועות סביב ראשו... ויעשו כמין דל"ת, וכן יעשה בשל יד... ובסוף הרצועה אצל הקשר יעשה קשר קטן כצורת יו"ד להשלים אותיות של שד"י עם השיין שבבתים של ראש והדל"ת שבקשר". דברי הטור הללו הם לשון פסקי הרא"ש על הר"י בסוף הלכות תפילין. בעל 'מעדני יו"ט' גורס כן ברא"ש עצמו. עיין שם אות ר. והיה מקום לפרש את דברי הטור דס"ל כדעת התוסי' והרא"ש, דאין דל"ת ויו"ד הלכה למשה מסיני, ואינן אותיות גמורות, מכל מקום יש לעשות

דל"ת ויו"ד. וזה כמו שפירש 'העיטור' את דברי 'שמושא רבא', שהעתיק גם הרא"ש, המנהג לעשות כן, אלא שהב"י כתב על דברי הטור, שכן פירש רש"י בהקומץ אהא דאמרין קשר של תפילין הלכה למשה מסיני. ואף שתוס' הרא"ש, המרדכי וסמ"ג כתבו דנראה דדל"ת ויו"ד של תפילין לאו אותיות גמורות הן, ולא חשיבי מאותיות השם, סתם רבנו דבריו כדברי רש"י. ואולי אפשר לדחוק בדבריו, שכוונתו רק בהא דהווי אותיות השם, ולא שהן הלכה למשה מסיני. מיהו בב"ח (סי' קנז) נראה שהבין דדעת הטור כדעת התוס' בעל 'דברי חמודות' (הלכות תפילין, סי' יב, אות מו), לענין אם מותר להיכנס בתפילין של יד לבית הכיסא, כתב בדעת הטור בסימן מג, דאין לדל"ת ויו"ד שום שייכות לשם של שד"י, הלכך אין להם קדושה שלא להיכנס בהם לבית הכיסא. ודבריו אלו צריכים עיון. המחבר (שם, סי' לב, סעיף נב) כתב כהטור, שיעשה קשר כמין דל"ת בשל ראש וכמין יו"ד בשל יד להשלים אותיות שד"י עם השי"ן שבשל ראש. אלא שלא הזכיר דהווי הלכה למשה מסיני כמו שכתב שם לגבי שי"ן ובעוד דינים.

ג. האם צורת הקשר הלכה למשה מסיני?

גם לסוברים שדל"ת ויו"ד הלכה למשה מסיני, אפשר דאין הלכה באופן עשיית הקשר רק שיהא בצורת דל"ת ויו"ד ואינו משנה היאך שיעשנו. מאידך, גם לתוס', דסבירא להו דדל"ת ויו"ד אינן אותיות גמורות, אפשר דעל כל פנים הלכה היא שיעשנו בצורה זו, אלא שאין האות ההלכה כי אם אופן עשיית הקשר לכל פרטיה.

לעיל הבאנו את דעת רש"י המפרשת את דברי רב, דקשר של תפילין הלכה למשה מסיני, קאי על דל"ת ויו"ד שבקשר, והתוס' דחו דבריו, אבל לא ביארו כוונת הדברים בהא דקשר של תפילין הלכה למשה מסיני. וביעטור' שהבאנו בואר דהלכה למשה מסיני שמצווה לקשרן ולא לענבן, וענין הקשירה במנהגא תליא. הרי להדיא שאין שום הלכה באופן עשיית הקשר.

אולם בעל 'אור זרוע' הביא ממורו הרב רבנו שמחה, דלאחר שדחה דעת רש"י וכתב דאין לו תבנית דל"ת, פירש הוא דאמרין דקשר של תפילין הלכה למשה מסיני בסגנון שונה: שלא תאמר רשות הוא, אם רוצה להניח הרצועות בלא קשר או לשנות הקשר שפיר דמי, אלא הלכה למשה מסיני שצריך לקשרו, ובפרק המוציא תפילין (דף צז ע"א) דעניב להו כעין קשר דידהו, אלמא משונה קשר דידהו משאר קשרים, וגם אין לשנותו מקבלה שבידינו. וגם 'אור זרוע' כתב להלן שם, דאף על פי שפירשנו דקשר שברצועות אין זה דל"ת, אף על פי כן אין לשנות מקשר זה, שאם שינה פסול, דהכי גמיר הלכה למשה מסיני.

ובדעת רש"י, דסבירא ליה דדל"ת ויו"ד הלכה למשה מסיני, נראה שאין דין באופן עשייתו אלא שתהיינה אותיות אלו. אולם מדברי הרמב"ם (הלכות תפילין, פרק ג, הלכה א) נראה שגם סדר עשייתו, מלבד הדל"ת, הוא הלכה למשה מסיני. כך כתב: "שמונה הלכות יש במעשה התפילין, וכולן הלכה למשה מסיני, ושיהיה הקשר שלהן קשר ידוע בצורת דל"ת". וכן משמע קצת ממה שכתב להלן שם (הלכה יג), "וקשר זה צריך כל תלמיד חכם ללמדו, ואי אפשר להודיע צורתו בכתב אלא בראיית עין". וביחינוך' (מצווה תכב) כתב "ועושיין קשר העשוי כצורת ד', וזאת הצורה אי אפשר לציירהו במכתב אבל כל אחד מלמדה לתלמידו וידועה היא בינינו עם הקדושי".

ד. צורת הדליית (והיו"ד) בקשר עצמו או ברצועות היוצאות ממנו

יתרומת הדשן (חלק הפסקים, סי' קעט) כתב כך: "והיה דקשר של תפילין נראה לעי"ד דאין צורת הדליית כלל ברצועות התלויות, דהא בעי למימר פרק הקומץ (מנחות לה ע"ב) רצועות כשרים אפילו לא יצא מהן אלא משהו חוץ לקשר, משמע דאין צורת הדליית בהן, וצורת הדליית הוא בקשר לכ"ע, וליכא דטעי בהא. וגם איתא התם דשרי לתפור הרצועות שחוץ לקשר. וגם כתב אשירי [בסוף הלכות תפילין] בשם שמושא רבה דצורת הדליית בקשר עצמו, וכן משמע מפרש"י. ונראה לעי"ד דצריך שיהא ניכר כמין ד' לאותו העומד מאחורין שיראה דליית בכתב"תו. והביאו את דבריו ב'פרישה' סימן לב, אות נו; ב'מלאכת שמים', כלל כ, בינה, אות יא; 'אות חיים ושלום', סי' לב, ס"ק כה, וגם האריך להוכיח כן בדעת הראשונים, וכן נראה דעת 'קסת הסופר', סי' כג, אות ה. ועיין גם ב'קול יעקב', סי' לב, אות רלז.

'בית אהרן' (סי' יז) כתב, "בנימוקי יוסף [על הרי"ף, הלכות תפילין] כתב שישים הרצועות על ראשו כמין דליית, משמע דהרצועות הולכין חד ברוחב הראש וחד לצד מטה כמין דליית ולא הקשר עצמו. ומה שכתב שנראה בקשר כמין דליית היינו בקשר ניכר דליית, רק שרש"י [שם] כתב שישים הרצועה על ראשו כדי שיהי' שם שד"י... ודליית נראה בקשר וכעין יו"ד בשל יד, ושם הקשר גופו כמין יו"ד, משמע נמי שהקשר של ראש גופו יהי' כמין דליית. ומלשון הרא"ש בהלכות תפילין שכתב דדליית ויו"ד לאו אותיות גמורות הן משמע נמי שהקשר בלא הנחתו על הראש הוא כמין דליית, וכן משמע מדברי הערוך שהביא הרא"ש גבי ונוייהן לבר"י.

אולם ביתפארת אריה' שבספר 'שערי אמת' (סי' לב, פרק ו) כתב על דברי תרומת הדשן הנ"ל: "דאין קושייתו קשה, דמה דתמה מהא דבעי לומר בפי הקומץ אפי' לא יצא אלא משהו חוץ לקשר כשר, ע"כ כוונתו הוא, מדרצה רב פפא לומר בדף ל"ה ע"ב גרדומי רצועות כשרות, ורצה לדייק מזה דגרדומי היינו משהו, ולפענ"ד זה אינו דהרי בגרדומי תכלת דקיי"ל באמת דכשר והשיעור הוא כדי לענבן עי"ש בדף ל"ה ע"ב. ואם כן ברצועות לרב פפא דסבר דגרדומי רצועות כשר יש לומר דגם כן דצריך שיהיה שיעור כמו ד' ודו"ק. וגם מה דתמה מהא דשרי לתפור הרצועות י"ל משום דעכ"פ אית ב"י שיעור ד' [דרך אגב, איני מבין מה שכתב בעל 'תרומת הדשן' ד"איתא התם דשרי לתפור הרצועות שחוץ לקשר", דהא התם בגמרא לא מצינו דין זה, ותה"ד בעצמו (חלק השו"ת, סי' מז) מסתפק אי מותר לתפור הרצועה שלמטה מן הקשר]. גם מ"ש מלשון רש"י דמשמע כן, ג"כ אינו, כמ"ש לעיל מרש"י דשבת ס"ב, מבואר בהדיא דה"ה הוא ברצועה, וכן מורה ג"כ דיוק לשונו מאינד מקומות. ומה שכתב בבית אהרן דלנמוקי יוסף ה"ה הוא ברצועות, מה שאין כן לשיטת רש"י, דמשמע דהדליית הוא בקשר גופא, ובמח"כ הרי לשון רש"י במנחות [דף לה ע"ב] הוא ממש כלשון הנמוקי יוסף אשר משם העתיק הנ"י."

גם מה שכתב ב'בית אהרן', דבשל יד היו"ד בגוף הקשר, אינו מובן, דהא בסוף דברי רש"י שהעתיק כתב להדיא "כמין רצועה קטנה וראשו כפוף מעט כמין יו"ד", ומכאן שאין הקשר עצמו בצורת יו"ד. וזה לשון הטור (או"ח, סוף סי' לב): "ובסוף הרצועה אצל הקשר יעשה קשר קטן בצורת יו"ד... ויש שחותכין בסוף הרצועה אצל הקשר כצורת יו"ד."

במהרי"ל, הלכות תפילין, נכתב כך: "אמר מהר"י סג"ל, רצועות של ראש עשויין לתלות מן הקשר ולהלאה כמין צורת דליית". ב'מלבושי יו"ט' על הלבוש (או"ח, סי' כז, אות ג) כתב: "שנראה כעין ד', לפי ששתי הרצועות היוצאות מתוך הקשר למטה אחת היוצאות

לצד שמאל המניח נמשכת לרוחב וכמו הדל"ת, והיוצאת לצד ימין המניח נמשכת באורך למטה וכמו רגל דל"ת". ודבריו הובאו בסימן כז, סעיף י, על ידי אליה רבה, יארצות החיים ו'משנה ברורה'. ובסימן לב, סעיף נב, הביאו 'דעת תורה'. וכן כתב שם 'אשל אברהם' מדעת עצמו.

כך משמע גם מדברי המרדכי בהלכות תפילין שהביא בשם הר"ף לדחות דברי רש"י וכתב: "דאינם אותיות אלא קשרים בעלמא, והרצועות נתלין כדרך. הרי שלדעת רש"י הרצועות נתלין בצורת דל"ת, ואין הדל"ת בקשר עצמו".

גם ממה שכתב 'בית יוסף' (או"ח, סוף סי' לב) בשם הר"י אסקנדרני אחרי תיאור עשיית הקשר, דבזה תהא מלמטה צורת דל"ת ממש מלבד הריבוע העליון, משמע שצורת הקשר מרובעת, ולמטה ממנו יוצאת צורת דל"ת. דברים דומים כתב הרמב"ם (פרק ג מהלכות תפילין, הלכה א): "וקושר קשר מרובע כמין דל"ת".

ה. דברי הפוסקים על הקשר המרובע (הפשוט)

יש להדגיש שהקשר המרובע היה נפוץ הן בקרב האשכנזים והן בקרב הספרדים, כפי שנראה להלן. מכל מקום יש שפקפקו בקשר המרובע על כי אין צורת הדל"ת בקשר עצמו. הדברים נסבים על מה שעסקנו בו לעיל, אי צורת דל"ת היא בקשר עצמו או ברצועות היוצאות מן הקשר, כמו בקשר המרובע, שבו צורת דל"ת היא ברצועות היוצאות מן הקשר. לפי הפוסקים שכתבו דהדל"ת היא ברצועות, היה להם הקשר המרובע, ועל כל פנים לא היה להם קשר הדל"ת, דאי לאו הכי הוה להו למימר בפשטות שהדל"ת נראית בקשר. אך הפוסקים שכתבו שצורת הדל"ת היא בקשר עצמו, לדידהו אין הקשר המרובע נכון לדינא. הראשון שפקפק במפורש בקשר המרובע הוא הר"ם די לונאנו. אלו דבריו בספר 'פרי עץ החיים', שער התפילין (סוף פרק ה): "בבחרתי הוקשה לי על הקשר שהיה לי, כי אלו היו ארבע מרובעים, ואין צורת ד' בעין ולא מנין ד' שהוא ארבע". כך נראה מלשון רש"י שהבאנו לעיל, אלא שבש"ס הנדפס באמשטרדם, שנת תה, בדפוס בנבנשתי, במסכת שבת (דף סב ע"א) הובא כך: "אמר אביי: ארבע של תפילין הלכה למשה מסיני", וכן משמע קצת ב'אורחות חיים' המובא להלן.

בזוהר, פרשת פנחס (דף רנח ע"א), נכתב: "שי' דארבע ראשין עם ד' רמין לדי' בתי ולקשר תפילין מאחור ד' כפולה". בספרו 'יהל אור' הגר"א פירש דברי הזוהר כך: "ר"ל כל השד"י כפול ב' שיניין, ד' בדי' בתים וד' דקשר, י' דמוח וי"ד דקשר. הרי דגם מנין ארבע קרי ד"י. אך מהר"ם די לונאנו שם פירש שכוונת הזוהר היא שיש לעשות ד' כפולה ממש, דהיינו שתי דל"תין, וממשיך הגר"א: "ועוד כי צורה זו יש שעושים אותה גם מבפנים, ואנו מבחוץ דווקא אמרינן..., ולא נתקרה דעתי עד שעליתי לארץ ישראל". כוונתו לקשר המרובע שיש בו ארבעה ריבועים קטנים.

ב'בית אהרן' (סי' יז), אחר שביאר שמחלוקת הראשונים היא אם הדל"ת ברצועות או בקשר עצמו, ושדעת רש"י היא דהדל"ת בקשר עצמו, כתב כך: "ולפי זה אותן הקשרים דנהגי העולם שוין במפנים ובמחוץ, וגם הן מרובעין ואין בו צורת דל"ת כלל, נראה דלא יצאו..., אבל הרמב"ם בהלכות תפילין [פרק ג, הלכה ג] כתב 'וקושר קשר מרובע כמין דל"ת', משמע מרובע ממש, ואפשר לומר דמרובע שכתב הוא מצד אחד..., לכן נראה כי במחלוקת שנוי, ומיהו נראה שגם התוס' מודים דיוצא בקשר הנעשה כדעת רש"י, והחושש

לסברא ב' ומניח ב' זוגי תפילין ינהג בתפילין של רש"י כדעת רש"י ובתפילין של ר"ת יעשה קשר כסברת רבינו הצרפתיים".

בעל 'מלאכת שמים' (כלל כ, בינה, אות יא) הביא דברי 'בית אהרן', ופירש כוונתו, במה שכתב 'אפשר לומר דמרובע שכתב הרמב"ם הוא מצד אחד', כך: 'פירוש שיהיה הקשר מצד ימין מרובע כמו דל"ת ולא עגול כמו ר"יש, אי נמי שיהיה גם רגל הקשר ארוך כמו ראשו כצורת דל"ת. ותדע שכן הוא הפירוש בדברי הרמב"ם שהרי בהלכה א' שם לא הזכיר כלל מענין רבוע אלא כתב שיהיה [הקשר שלהן] קשר ידוע] כצורת דל"ת, אלא ודאי כמו שכתבתי". וגם 'קסת הסופר' (סי' כג, אות ה) כתב: 'שיהיה הקשר כמין דל"ת, ויש שעושין אותו מרובע, ואינו נכון, אלא יעשהו כמין דל"ת ממש".

'אות חיים ושלום' (סי' לב, כה) כתב: 'העולם רובם ככולם נוהגים במדינותנו לעשות קשר שקורין 'קשר פשוט' והוא מרובע..., ואיני ח"ו מערער על מנהג בני ישראל מדורות הקודמים, ואם אינם נביאים בני נביאים הם, אך הנני כמעורר בזה". ואחר שהאריך להוכיח שהדל"ת צריכה להיות בקשר עצמו, כתב: 'שוב דקדקתי בקשרים אלו שקורין 'קשר פשוט' וראיתי שלצד חוץ הם כתמונת מ"ם סתומה, ולצד הגוף הם צורת ד' רק הפוכה, והרי זה היפך דברי הש"ס שאמרו ונויהן לבר היינו צורת ד'..., ושמעתי על כמה מגדולי עולם ז"ל ובפרט מרבותינו הקדושים ובתוכם רבינו הגה"ק משינאווע זצ"ל שהי להם קשר תמונת קשר הפשוט ובדאי מצוה ליישב". כל הפוסקים הללו לא הזכירו את דברי מהרי"ל וימלבושי יו"ט שהבאנו לעיל, דסבירא להו שהדל"ת הוא ברצועות.

בקשר לכוונת הרמב"ם, במה שכתב 'וקושר קשר מרובע כמין דל"ת', ראוי לעיין בבית יוסף, שגם בו נזכר 'ריבוע' לענין קשר תפילין של ראש. וכך כתב (או"ח, סי' לב): 'ויעשו כמין דל"ת, כן כתב בשימושא רבא, והיכי עביד לה דעיין לתרתי רישי דרצועה... פירוש שישים התפילין על ארכובותיו ויחזרו הרצועות כלפי פניו, ויקח הרצועה שמצד שמאלו בהיות התפילין נגדו על ארכובותיו ויעשנה כעניבה, ושל ימין יעשה בה כמו כן, ומכניס העניבה השמאלית בשל ימין וכופל הרצועה מתחת העניבה ב' פעמים, כי בזה תהא מלמטה צורת דל"ת ממש מלבד הריבוע העליון, ואם יכפול הרצועה פעם אחת בלבד תצא הקשירה מלמטה דמות שתי וערב, על כן יכפולה ב' פעמים, ואז יקח הרצועה שמצד השני ומכניס אותה לתוך העניבה ותוחב ומהדק ויצא לו ממנו צורת דל"ת". ובדומה לזה הביא על סדר עשיית הקשר גם מ'אורחות חיים' ומ'העיסור'. והריבוע שזכר כאן אי אפשר להסבירו באותו אופן שבו פורשו דברי הרמב"ם, שהדל"ת לא תהא עגולה, אלא על כורחך כוונתו שלמעלה יהי ריבוע ולמטה הדל"ת. וגם סדר עשיית הקשר שהזכיר מכוון לסדר עשיית הקשר המרובע הנהוג עתה.

גם בעל 'אורחות חיים' (הלכות תפילין, סי' כז) מבהיר את כוונת הפוסקים: 'איתא במדרש יוראית את אחורי, מלמד שהראה הקב"ה למשה קשר של תפילין במראית העין, פירוש לפי שיש בקשר של תפילין ד' קשירות'. ואי אפשר לפרש כוונתו כי אם על הקשר המרובע שאנו דנים עליו, שיש בו ד' ריבועים בתוך הריבוע הגדול, ולזה הוא קורא ד' קשירות.

'בתפארת אריה' שבספר 'שערי אמת' (סי' לב, פרק ו) נכתב: 'דקשר הנהוג בכל ישראל הוא הישר והנכון, והוא הקשר לכל אשר יאמר העם קשר, אף על פי שאין צורת הקשר גופו כד', מכל מקום על ידי הרצועות המתפשטות מעשייתן נעשה צורת דל"ת ברצועות התלויות, וכמו שכתב הבי"ס סוסי" ל"ב צורתו בשם השימושא רבא והר"י אסקנדרני ואורחות חיים

והעיטור לרבינו האי, וכן כתב גם בספר ברוך שאמר, וכן מבואר במהרי"ל, ומשמעות רש"י בכל המקומות דאין בקשר גופא צורת דל"ת רק ברצועות... וכן כתב הרמב"ם בפ"ג מהלכות תפילין וקושר קשר מרובע כמין ד', והוא כקשר שלנו זהו מרובע... ועל כל פנים חלילה לזו ממנהג דכל ישראל ונובע ממעין הקדוש מהרי"ל. שוב ראיתי גם כן בספר תשובה מאהבה ח"ב סימן כ"ז [או"ח, סי' ריג] להגאון אלעזר פלקלס שכתב, דהמעין בב"י סוסי" ל"ב יראה שהקשר הנהוג אצל רוב העולם הוא הקשר הישר... ואי הקשר אשר המציאו מחדש זה נ' שנים לא תמצא צורה זו אף אם לא יכפול שתי פעמים ועיין בזה. ואנו אין לנו בקשר של תפילין אלא מה שמקובל בידינו, ודי בקבלת מון הבי"י, ולא תאמרון קשר לכל אשר יאמרו החדשים קשרי, עכ"ד. [עיין במלאכת שלמה הנ"ל, שהביא גם כן את דברי ספר תשובה מאהבה בקיצור, אלא כנראה שהבין כי כוונת תשובה מאהבה היא לעשות קשר דל"ת]. מיהו צ"ע, דאם כן לא היה לו לדייק מדברי הבי"י, אלא מהטור והמחבר שכתבו להדיא לעשות קשר בצורת דל"ת. ובה אסיים שהלכה כר' אלעזר כאשר קבע מסמרות שהקשר הנהוג הוא האמיתי וקבוע לדורות, לכן חלילה לשנות ויהי ידך אסורות". ועיין במשנה ברורה, סי' לב, רלב, ושם הביא מדבריו.

בעל ישל אברהם (או"ח, סי' לב, סעיף נב) כתב: "הגם דלכאורה יש לפקפק על מנהגו שאין היכר כל כך בצורת ד' רק הוא כד' חתיכות מרובעות ברבוע הגדול אין בפקפוק זה כלום, כי ג' חתיכות המרובעות שהם בצורת ד' בהיותה הם כסדר... וטוב יותר שישאר כל אחד ואחד במנהגו דיש בזה זכות לכל צד, גם היה מקום לומר שכוונת ציור הד' הוא על ידי הרצועות גופן שלמטה מן הקשר בב' צדדים בשווי רק בימין אורך מעט יותר והרי זה כד' ממש... ועל כל פנים לכתחילה אין לזו ממנהגו המפורש בלשון חז"ל".

ביתפארת אדם (הלכות תפילין, סי' כז, אות ד) כתב: "שראה קצת נוהגים בקשר דל"ת... והקשר הנהוג אצל רוב העולם הוא כמו שכתב הבי"י דכופל העניבה תחת הרצועה ב' פעמים כי בזה תהא מלמטה צורת דל"ת ממש מלבד הריבוע העליון... וכעין זה כתב בספר שולחן מלכים, והוסיף דנתפשט המנהג לעשות קשר פשוט, וכן מקובל ממון הגה"ק, מהר"ש מבעלזא, וכן נהג תלמידו הגה"ק מהרי"ח משינאו, וכן הוא ביקול סופרים (דף יא, אות יג)".

ויש שכתבו לעשות הקשר המרובע אף שלפי דעתם אין בו צורת דל"ת כלל. 'בית דוד' (או"ח, סי' יז) מסביר את שנכתב בשו"ע סי' כז, סעיף ג, "שצריך שיהא מקום הקשר שנראה כעין ד' לצד חוץ", כך: "לא ראיתי נוהגין כן כאן, כי אין עושים בו צורת דל"ת כלל, רק נוהגין לעשות הקשר מרובע, ונראה הטעם כי על מה שכתב רש"י ז"ל יוראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך אלו תפילין שבראשי, משום שרוב השם כתוב בהם שייך ודל"ת, כתב בספר התרומה קונטרס י"ד דף ב' ע"א לא נכון, דלא מצינו קדושה על אות דל"ת, וגם התלמוד אינו מזכיר לשון דל"ת אלא לשון קשר". הדברים מובאים בעיקרי הד"ט (סימן ב, אות סב). והרב מסעוד חי רקח כתב בספרו 'מעשה רוקח' שעל הרמב"ם כך: "יש שינויים בעשיית הקשר, והעולם נהגו לעשות כעין מ"ם סתומה, ויש מהמתחסדים שעושים דל"ת א' לבדה כצורתה ממש".

בספרו 'פירוש רבינו אלעזר מגרמזא' על התורה כתב בפרשת בא כך: "בקשר של תפילין של ראש ד' כמו מ"ם... וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך". בעל 'לקוטי מהרי"ח' פירש את דברי חז"ל בברכות "וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך, זה תפילו שראוי"

כך: "השייץ של התפילין והמ"ם סתומה וזה ש"ם היי". ועיין שם במה שכתב על פי הזוהר פרשת פנחס (דף רנח ע"א), "לעשות ד' כפולה, והיינו קשר גדול שיש בו ב' דל"תין". בעל 'מאור ושמש' כתב בראש פרשת ויקרא: "דיש לפרש למה נכתב א' זעירא על פי מאמר חז"ל וראית את אחורי וגו', מלמד שהראה הקב"ה למשה קשר של תפילין. ויש להבין מהיכן למדו דבר זה, דהנה הקשר שאנו עושים הוא על ציור אל"ף ונראה כמו הקשר שלנו כמובן ליודעי בינה, ע"כ שפיר נאמר וראית את אחורי, שהשיב לו הקב"ה שביקש להשיג חכמה. החכמה שזה אי אפשר, אבל וראית את אחורי היינו סוף החכמה שהוא קשר של תפילין. וזהו פירוש הפסוק ויקרא אל משה, ר"ל שמשה השיג סוד התפילין שנקרא ויקר כדרשת חז"ל [מגילה טז ע"ב] ויקר אלו תפילין, אבל לא השיג כל התפילין רק הקשר לבד, וזהו א' זעירא של ויקרא שמרמז על הקשר של תפילין שהוא בדמות אל"ף כמובן".

ו. שני קשרים זה למטה מזה

האם נכון לעשות שני קשרים, קשר מרובע וקשר הדל"ת, זה למטה מזה, והעושה כן יוצא ידי שתי הדעות שהבאנו, או אפשר דאדרבה מגרע בזה. הנה אפילו יוכל להניח את שני הקשרים במקום הנכון למעלה בעורף (כמו שנפסק באו"ח, סי' כו, סעיף י), עם זאת יש לעיין אם על הקשר התחתון יש דין של קשר תפילין, שהרי לכאורה מסתבר דכל דיני הקשר נאמרו בקשר שבאמצעותו נקשרות התפילין אל הראש, ולא שישנה הלכה בפני עצמה שיהא על ראשו קשר בצורה מסוימת, אלא כל דיני הקשר נסבים על התפילין, שמצוותן שיהיו קשורים אל הראש באמצעות קשר בצורה ידועה. אם נוכל להביא ראיה מקשר של יד (ראה לעיל), הרי כתב הטור (או"ח, סי' לב) "דבסוף הרצועה אצל הקשר יעשה קשר קטן כצורת יו"ד". הואיל וכך אין קשר דל"ת ויו"ד דווקא בקשר המחזיק את התפילין על הראש ועל היד, ועוד דכל קשר תפילין של יד אינו מהדק את התפילין ליד כמו בתפילין של ראש, אם כן אפשר דאין דין דל"ת ויו"ד דווקא בקשר שמחזיק את התפילין.

לכאורה יש מקום לחלק בין אם הדל"ת היא הלכה למשה מסיני ובין אם הצורה המרובעת היא הלכה למשה מסיני, כי דין דל"ת הוא הלכה שיהא הקשר בצורת דל"ת לצירוף שם שדי"י. ואפשר שדין זה אינו דווקא על הקשר המקשר את התפילין אל הראש, אלא שיהא מונח קשר בצורת ד' בעורף, מה שאין כן אם הקשר המרובע הלכה למשה מסיני, כי אז הכוונה היא שהקב"ה לימד את משה על מעשה הקשר וצורתו היאך הוא נעשה, וכל פרטיו הלכתא לעיכובא, אם כן על כורחך אין דין קשר אלא במה שמקשר את התפילין אל הראש כי הכי הלכתו, ואם לא נעשה הקשר הקושר את התפילין אל הראש בצורתו הנכונה, אינו יכול לתקן את זה אם יעשה למטה הימנו קשר נכון.

נראה היאך יסדר את הקשרים. אם יעשה את הקשר העליון בצורת דל"ת וחושש דשמא הלכה היא לעשות את הקשר המרובע, ולכן עושה קשר מרובע מתחת קשר הדל"ת, נראה שאינו מוסיף בזה, שהרי לפי האמור לעיל אין הלכה שיהא הקשר מרובע, אלא שכל עשיית הקשר וצורתו הלכה היא, ומתוך כך נכללה צורה זו (עיין לעיל). אם כן צורתו נשנית מסיני שהיא הקשר הקושר את התפילין לראש בצורה הידועה, ואם עושה למטה קשר מרובע, מסתבר שלפי הדעה שהקשר צריך להיות מרובע אינו יוצא. ואם יעשה את הקשר המרובע למעלה, וחושש מפני דעת יתרומת הדשן, שצורת הדל"ת צריכה להיות בקשר ולא ברצועות,

ולכן עושה גם קשר דל"ית למטה הימנו, בזה אפשר דמהני קשר הדל"ית, גם אם אין הקשר מקשר את התפילין אל הראש, שהרי יש לו קשר דל"ית בעורף, וכמו שקשר יו"ד בתפילין של יד אינו קושר את התפילין אל היד.

מיהו יש לדון בזה, דצורת הדל"ית בקשר המרובע אמרינן לעיל דהיא ברצועות היוצאות מן הקשר, ולפי זה אם עושה קשר הדל"ית סמוך לקשר המרובע אין נראית הדל"ית ברצועות, והכי נשנה הלכתו מסיני. ואפשר שכיוון שעושה קשר הדל"ית למטה הרי הדל"ית נראית בקשר התחתון שוב לית לן בה, דלא נראית הדל"ית ברצועות.

עוד יש לדון, אם מותר לעשות שני קשרים מטעם 'קשירה תמה'. בנפסקה הרצועה קיימא לן (או"ח, סי' לג) דאסור לתופרה או לקושרה. ויש להסתפק אם דין זה דווקא בנפסקה, אבל כאשר לא נפסקה כמו בנידון דידן אפשר דמותר לעשות בו קשר נוסף לקשר שנצטוו בו.

נראה שספק זה תלוי בשתי לשונות אשר פירש רש"י במנחות (לה ע"ב), ד"ה קשירה תמה: "שתהא הקשירה נאה, ואם יש קשר אחר ברצועה לבד מקשר שקושרין בראש, תו לא היא קשירה יפה. לשון אחר קשירה תמה רצועה שלימה ולא קשורה". אליבא דלישנא קמא הטעם הוא משום דקשר של תפילין צריך להיות הקשר היחיד בראש, ושלא יהיה עמו קשר נוסף, ולפי זה אין חילוק איזה קשר יש עמו, אם הקשר הוא משום שנקרעה הרצועה או שקושר את הרצועה עצמה כשהיא שלמה, או שקושר את שתי הרצועות יחד בכל גווי פסול, משום דבעינן קשירה תמה וליכא. אולם אליבא דלישנא בתרא שם, דבעינן רק שתהא הרצועה תמה ולא פסוקה, אם כן בנידון דידן דלא נפסקה הרצועה אלא שקשר את הרצועות השלמות, אין בזה שום חשש. נימוקי יוסף (הלכות תפילין) כתב כלישנא בתרא, ואילו הרא"ש שם על הרי"ף ובפסקיו (סי' יא) תפס כעיקר את לישנא קמא.

כל זה אמור ברצועה הסובבת את הראש או את היד, אבל ברצועה התלויה יש מחלוקת אם מותר לתופרה או לקושרה, כמובא בבית יוסף שם. ומסקנתו שם ובשו"ע היא דבשעת הדחק יש לסמוך על המתירים כדי שלא יתבטל ממצוות תפילין. ועיין באחרונים שפירשו את דבריו.

'שירי מנחה' (שבספר 'מנחת פתיים') כתב: "דבא"ר פסק דמה שחוץ לקשר מותר לתפור אף שלא בשעת הדחק, וכ"כ בספר 'דרך חיים', ונראה הטעם משום דאין זה מעכב כל כך בדיעבד, כדלעיל סוסי"י כ"ז, ולפי זה אם נפסקה הרצועה של ראש לאחר הקשר תיכף אסור לתפור, דהא על כל פנים בעינן שיעור שיהי' משולשין לפנינו מעט, כמו שכתב המג"א לעיל סימן כ"ז ס"ק י"ט"ו.

אולם הרא"ש שם כתב טעם אחר להתיר את קשירת הרצועות שלמטה מן הקשר. וזו לשונו: "דווקא בנפסקה הרצועה המקפת הראש והזרוע התם בעינן קשירה תמה שלא יהי' שמה שני קשרים, אבל הרצועות התלויות למטה לא שייך בהו קשירה, שנאמר וקשרתם לאות על ירך והיו לטוטפות בין עיניך, דווקא על היד ועל הראש הוא דכתיב בה קשירה, למעוטי קשירה שאינה תמה, אבל רצועות התלויות לא שייך לאסור בהן קשירה ותפירה, דהא בעי רב דימי למימר דאם לא נשתייר ברצועות אלא כל שהו חוץ לקשר כשרות". מיהו אפשר דגם להרא"ש כל זמן שהרצועות עדיין בעורף על הראש אסור לעשות קשר נוסף, שהרי הוא במקום קשר.

לכאורה היה אפשר להביא ראיה ממה שהבאנו לעיל מהטור (או"ח, סי' לב), שכתב גבי תפילין של יד, "בסוף הרצועה אצל הקשר יעשה קשר קטן כצורת יו"ד". מכאן שמותר

לעשות קשר נוסף, ואין בזה משום קשירה תמה. אולם מלבד דדעת הטור (סוף סי' לג), שדווקא ב"מה שמקיף ממנה הראש או הזרוע אין להם תקנה לא בקשירה ולא בתפירה אבל התלוי ממנה... אין הקשירה והתפירה פוסלת בה", ואם כן יש לומר שאלו הסוברים דבכל הרצועה קשירה פוסלת, עושים את היו"ד כדעה השנייה, המובאת בטור (סוף סי' לב), "יש שחותכין בסוף הרצועה אצל הקשר כצורת יו"ד". גם אפשר לחלק בתרי גווני בין היו"ד אשר בתפילין של יד ובין קשר נוסף בתפילין של ראש, דבשל יד כיוון דהכי גמירי לן הרי הוא קשר אחד ואינו כשני קשרים, ועוד דהיו"ד בשל יד אינה נעשית בהמשך לרצועה הסובבת את היד, אלא "רצועה קטנה תלויה" (רש"י, שבת סב ע"א), וכדנהיגי עלמא היום, ושם קשירה ותפירה אינן פוסלות.